

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ “СИНТАКСИЧНИЙ КОНЦЕПТ” У СУЧАСНИХ КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Наталія КОРОЛЬОВА (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглядаються тлумачення поняття “синтаксичний концепт”, представлені в сучасних лінгвістичних дослідженнях. Проведено аналіз наявних підходів до вивчення змісту цього поняття, обґрунтовується необхідність розмежування понять синтаксичного концепту і пропозиції, описується композитивний характер синтаксичного концепту. Стверджується, що структурна схема простого речення є знаком синтаксичного концепту і володіє синтаксичною та лексичною семантикою.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, синтаксичний концепт, пропозиція, типова пропозиція, структурна схема простого речення.

В статье рассматриваются толкования понятия “синтаксический концепт”, представленные в современных лингвистических исследованиях. Проведен анализ имеющихся подходов к изучению содержания этого понятия, обосновывается необходимость разграничения понятий синтаксического концепта и пропозиции, описывается композитивный характер синтаксического концепта. Утверждается, что структурная схема простого предложения является знаком синтаксического концепта и обладает синтаксической и лексической семантикой.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, синтаксический концепт, пропозиция, типовая пропозиция, структурная схема простого предложения.

The article deals with the interpretation of the concept "syntactic concept", presented in the modern linguistic studies. The analysis of existing approaches to the study of the content of this concept is performed, the necessity to distinguish syntactic concept and proposition is substantiated, composite structure of syntactic concept is described. It is alleged that the structural schematic of a simple sentence is a sign of the syntactic concept and has syntactic and lexical semantics.

There are several approaches to the definition of the syntactic concept. The concept is considered as syntactic concept if it is objectified with the syntactic units, as well as the information about the type of situation (collection of objects and relationships, which make them integral), which is represented by the structural schematic of a simple sentence, and is performed as a typical proposition (structured set of senses), to which the human mind relates observed fragment of the reality. Qualification of the situation of the reality as one or another type of relationship is realized by the speaker according to the psychological laws of perception of information from the outside

world.

Keywords: cognitive linguistics, concept, syntactic concept, proposition, typical proposition, structural schematic of a simple sentence.

Об'єктом дослідження у статті є синтаксичний концепт як новий етап когнітивного підходу до вивчення взаємозв'язку мови та мислення людини, **предметом** – особливості його інтерпретації сучасними лінгвістичними студіями. **Завдання** дослідження полягає в огляді праць, присвячених аналізу зазначеного поняття з **метою** встановлення наявних тенденції щодо його трактування.

Антропоцентрична парадигма мовознавства останньої третини ХХ століття сприяла формуванню когнітивної лінгвістики, представники якої зосереджені на виявленні концептів як ментальних утворень і їх реалізації вербальними та невербальними засобами. При досить активному науковому інтересі до лексичних і фразеологічних концептів синтаксичним їх репрезентантам приділяється поки недостатньо уваги, що й формує **актуальність** нашого дослідження.

Представники когнітивної лінгвістики вважають, що кожна мова відображає певну систему концептів, за допомогою якої носії мови сприймають, структурують, класифікують та інтерпретують потік інформації, що надходить з навколишнього світу. Вступаючи у різноманітні відносини, концепти формують систему ментальних образів. Сукупність концептів утворює концептосферу, на основі якої можна окреслити ментальні моделі дійсності, що відображаються в мовній свідомості і в мові конкретних носіїв [3, с. 109-115].

Як зазначає О.А. Селєменєва, синтаксичні концепти вже давно привертали увагу дослідників, фігуруючи у їх роботах під різними назвами (типовий зміст, типове значення пропозиції, семантична модель, семантична структура) (роботи Н.Д. Арутюнової, Г.А. Золотової) [20, с. 123].

Теорія синтаксичних концептів певною мірою опирається на положення концептуальної семантики Р. Джекендоффа, який стверджував, що “концепти,

які репрезентується пропозицією, можуть бути описані на основі певного набору ментальних примітивів і ... принципів комбінування цих примітивів” (Jackendoff 1991) [Цит. по: 21, с. 27]. Основою для всіх подальших досліджень у цій сфері стала монографія Г.А. Волохіної і З.Д. Попової “Синтаксичні концепти російського простого речення”, що вперше була опублікована у 1999 році [5].

Дослідниці припускають, що кожне висловлювання містить в собі позиційну схему, яка відображає денотативну ситуацію, про яку йде мова, так звану пропозицію. Пропозиція складається з окремих компонентів смислу – актантів та ситуантів – і відносин між ними. Автори зазначають, що “для тих смислів, які висловлюються досить часто, виробляються спеціальні формальні засоби. Такими засобами заповнюються позиції, що представляють суб’єкт і предикат судження. Узагальнені смисли – пропозиції, зафіксовані конкретними словоформами, стають вже мовними, категоріально-системними пропозиціями” [5, с. 7]. Одночасно підкреслюється те, що в пропозиції немає ні головних, ні другорядних компонентів. До таких компонентів належать, наприклад, діяч, дія, інструмент, об’єкт дії, час, місце дії і т. п.). В плані вираження пропозиція може бути передана різними способами: різними лексичними одиницями (синонімами) або різними синтаксичними структурами (напр. ранок був сонячним, був сонячний ранок, вранці було сонячно, вранці світило сонце) [Там само].

Базисом об’єднання структурних схем простого речення в єдине синтаксичне поле автори вважають синтаксичний концепт, на основі якого вони встановлюють певні системні відносини синтаксичних структур. При цьому підкреслюється той факт, що пропозиція конкретного висловлювання не прирівнюється до пропозиції, що виражається структурною схемою, тобто типової пропозиції [5, с. 80]. З.Д. Попова зазначає, що концентрована у структурній схемі простого речення типова пропозиція належить до семантичного простору мови. Пропозиція певного висловлювання містить конкретні лексичні одиниці, тоді як типова пропозиція окреслює клас

висловлювань і відображає не окрему ситуацію, а певний її тип. Тип тої чи іншої ситуації реалізується як один із виділених свідомістю людини класів відношень, для позначення якого у мові вироблена конкретна структурна схема речення. Поняття типової пропозиції певною мірою близьке до поняття пропозиційної функції зі змінними, які набувають індивідуальних значень у конкретному висловлюванні. Саме типова пропозиція і співвідноситься з синтаксичним концептом [15, с. 82].

У праці “Синтаксичні концепти російського простого речення” З.Д. Попова та Г.А. Волохіна виділяють вісім синтаксичних концептів: 1. буття об’єкта, 2. буття ознаки об’єкта, 3. інобуття об’єкта, 4. самостійне переміщення агенса, 5. агенс впливає на об’єкт, 6. мовленнєво-мисленнєва діяльність людини, 7. пацієнс зазнає стану, 8. небуття об’єкта. На синтаксичному рівні ці концепти об’єктивуються синтаксичним знаком – структурною схемою простого речення. Існування сукупності ознак, які характеризують концепт, визначає можливість його кодування різними мовними засобами, у випадку синтаксичних концептів – сукупністю призначених для цього ССПР. Кожна ССПР реалізує якщо не всі, то принаймні певну групу ознак. Комплекс ССПР, які об’єктивують певний концепт, формує його синтаксичне поле із своїм ядром і периферією [5, с. 23; 6, с. 58].

Структурна схема простого речення розуміється у цьому контексті як знак, означуваним якого є концепт, або типова пропозиція, що відображає ментальний образ мінімальної ситуативної позамовної дійсності [Там само]. Склад ССПР формується певними компонентами – словоформами, що позначають учасників ситуації (суб’єктивів та об’єктивів), та предикатною словоформою, що встановлює характер предикативних відносин між ними. Основою ССПР є суб’єктно-предикативне утворення, яке не тільки виражає граматичне значення речення, але й формує певний його тип (Г.А. Золотова, З.Д. Попова). Провідна роль у формуванні схеми належить предикативу, тоді як наявність об’єктних словоформ в ССПР (обов’язкове оточення предикативу) диктується відносинами, які ним виражаються [3; 4; 5; 6; 7; 19].

Працюючи над семантично-структурним аспектом простих речень у російській мові, дослідниця О.А. Селєменєва виокремила синтаксичний концепт “стан природи”, та довела наявність його мовної репрезентації за допомогою сукупності структурних схем простих речень. Крім того, вчена виділяє т. зв. спеціалізовані та неспеціалізовані структурні схеми. На відміну від спеціалізованих, неспеціалізовані схеми формують периферію синтаксичного поля “стан природи” та демонструють можливості його репрезентації за допомогою схем, які об’єктивують інші концепти [20, с.123-127].

Варто згадати також роботи Марії Михайлівни Булініної, присвячені семантико-прагматичному аспекту слова як функціональної складової синтаксичної єдності [3; 4]. Дослідниця зазначає, що слово, володіючи лексичним значенням, реалізує його в складі синтаксичних одиниць. Така мовна одиниця є не лише структурним, але й смисловим елементом. У форматі речення слова перестають існувати як окремі лексичні одиниці, вони вступають в предикативні відносини для створення смислової єдності. Задля досягнення цієї мети важливо враховувати смисловий потенціал і структуру висловлювання [3, с. 109-115]. Тому, стверджуючи доцільність та легітимність виокремлення синтаксичного концепту як складової когнітивного підходу, дослідниця дефінує його наступним чином: “Синтаксичний концепт – це скорочена назва поняття концепт, що об’єктивується (вербалізується, репрезентується) синтаксичними засобами” [Там само].

Дещо іншої точки зору дотримується С.Є. Кузьміна, висловлюючи припущення про композитарну природу концепту загалом та синтаксичного концепту зокрема. Дослідниця припускає існування складних концептів, які об’єднують простіші концепти або виражають певне відношення між ними. Синтаксичний концепт поєдує в своїй структурі базові концепти суб’єкта, об’єкта, дії, властивості, місця та ін., які належать до числа “примітивних концептуальних категорій”, або “семантичних частин мови”. Наприклад, синтаксичний концепт “розташування предмета в просторі” організовується

наступними елементарними смислами: “хтось / щось (суб’єкт)”, “бути (існувати)”, “місце” [12, с. 87-90]. Існування синтаксичного концепту, є, на думку дослідниці, результатом взаємопов’язаних процесів концептуалізації і категоризації дійсності [11, с. 74-77].

Крім того, цікавою видається гіпотеза С.Є. Кузьміної про існування синтаксичних метафоричних концептів, що співвідносяться з переносними значеннями структурних схем, утворених шляхом метафоричного перенесення від їх “буквальних значень”. Дослідниця розмежовує поняття концептуальної метафори і метафоричного концепту, трактуючи концептуальну метафору як когнітивний механізм, за допомогою якого відбувається концептуалізація певної складової частини людського досвіду, а метафоричний концепт = як результат процесу концептуалізації, тобто осмислення тієї чи іншої області дійсності. С.Є. Кузьміна припускає, що в результаті реалізації механізму концептуальної метафори пропозицією, що побудована за певною структурною схемою, репрезентується метафоричний синтаксичний концепт [12, с. 87-90].

Різницю між концептуальною та синтаксичною (мовною) структурою пропозиції та екстралінгвістичною ситуацією можна простежити у дефініції, яку пропонує Л.А. Фурс: “синтаксично репрезентований концепт поєднує максимально абстраговані компоненти сенсу, що концентрують у структурованому вигляді знання про світ і про мову та репрезентують їх у пропозиційній формі”. Тобто, на думку дослідниці, концепт поєднує в своїй структурі максимально узагальнену інформацію про відносини між об’єктивними сутностями у вигляді схеми “суб’єкт дії – дія – об’єкт дії”, при цьому кожен компонент цієї схеми спроектований на структуру пропозиції. Конструкція пропозиції співвідноситься з референтом, тобто ситуацією об’єктивної дійсності за допомогою концепту, що має вигляд пропозиційної структури [21, с. 21-50].

А.М. Приходько, працюючи над проблемою типологізації концептів, не погоджується з виокремленням поняття “синтаксичний концепт”. Вчений зазначає, що “синтаксичними концептами називають “типову” пропозицію, яка

зафіксована конкретною структурною схемою простого речення, те відношення, яке спіймано мовцем як типове (відношення буття, інобуття, небуття [16, с. 31]”. Дослідник вважає, що правомірність виділення синтаксичних концептів є досить дискусійною, оскільки пропозиція має лише одну із трьох необхідних для концепту складових – понятійну (денотат ситуації). Перцептивно-образний та ціннісний конститuentи є, на думку А.М. Приходька, недоведеними. Вчений зазначає, що “введення до наукового обігу поняття “синтаксичний концепт” виступає, по суті, термінологічною грою, у якій усталені граматичні явища (пропозиція, речення) отримують інші ярлики” [19, с. 92; 9, с. 82-85].

З огляду на зазначені вище наукові висновки та дослідницькі позиції вчених, ми, в свою чергу, визнаємо, що синтаксичній структурі властива знакова природа із своїм означуванням – синтаксичним концептом. Слідом за М.М. Булиніною [3; 4] ми розуміємо мову як систему символів, операцій і процесів. Символами мови є лексеми, а знаками операцій над ними – грамеми (флексії, порядок слів), які формують структурну схему синтаксичної конструкції.

Зауважимо, що по своїй суті пропозиція є таким собі “смісловим концептуальним набором синтаксичної одиниці” [4, с. 289]. У семантичному просторі між суб’єктом і предикатом думки формується відношення, яке називають предикативністю. Предикативність має суб’єктивний характер та не відображає об’єктивних фактів зовнішньої дійсності.

Ми погоджуємось із твердженням, що мислення людини базується на концептах різного роду [Там само], між якими встановлюються предикативні відносини. У структуру предикативних відносин входить типова пропозиція, для якої і створюється структурна схема простого речення.

Отже, на сьогоднішній день можна виокремити декілька підходів до визначення синтаксичного концепту. Синтаксичним концептом вважають концепт, що об’єктивується синтаксичними одиницями, а також інформацію про тип ситуації (сукупність предметів і відношень, що їх об’єднують), що

репрезентується структурною схемою речення, і представлена у вигляді типової пропозиції (структурованої сукупності смислів), до якої мислення людини відносить фрагмент дійсності, що спостерігається нею. Кваліфікація ситуації реальної дійсності як того чи іншого типу відносин реалізується мовцем відповідно до психологічних законів сприйняття інформації із зовнішнього світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: (Курс лекций по англ. филологии): Учебное пособие. / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2000. – 123 с.
2. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова / Николай Николаевич Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сборник науч. статей [Науч. ред. И.А. Стернин]. – Воронеж: Воронеж гос. ун-т, 2001. – С.25-36.
3. Булынина М.М. Проблема синтаксического концепта / Марина Михайловна Булынина // Язык и культура. – Новосибирск: «Центр развития научного сотрудничества», 2015. – С. 109-115.
4. Булынина М.М. К проблеме динамики синтаксического концепта во взаимодействии с его лексико-фразеологическим воплощением / Марина Михайловна Булынина // Междунар. конгресс по когнитивной лингвистике: Сб. мат-лов 26-28 сентября 2006 г. / Отв. ред Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Тамбов. гос. ун-т им. Г.Р. Державина, 2006. – С. 288-290.
5. Волохина Г.А. Синтаксические концепты русского простого предложения / Галина Александровна Волохина, Зинаида Дмитриевна Попова. – Воронеж: ВГУ, 1999. – 193 с.
6. Золотова Г.А. Синтаксические основания коммуникативной лингвистики / Галина Александровна Золотова // ВЯ. – 1988. – N 4. – С. 52-58.
7. Казарина В.И. Синтаксический концепт “состояние” в современном русском языке (К вопросу о его формировании). Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук: 10.02.01. “Русский язык”. Валентина Ивановна Казарина; Воронежский государственный университет – Воронеж, 2003. – 429 с.
8. Карамешева І.Д. Дискусійність виокремлення “синтаксичного концепту” в сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях / Ірина Дамирівна Карамешева // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 17/ Укл. А.Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – С. 308-314.
9. Карамешева І.Д. Співвідношення синтаксичного концепту зі знаком його об’єктивації / Ірина Дамирівна Карамешева // Нова філологія : зб. наук. пр. / Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – № 34. – С. 82–85.
10. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
11. С.Е. Кузьмина. Концептуальная метафора и метафорический синтаксический концепт (на материале английского языка) / Светлана Евгениевна Кузьмина // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета, Пятигорск. – 2010. (июль-сентябрь). – №3.– С. 74-77.

12. С.Е. Кузьмина. Понятие «синтаксический концепт» в лингвистических исследованиях / Светлана Евгеньевна Кузьмина // Вестник Челябинского государственного университета, Пятигорск. – 2012. – № 17 (271). Филология. Искусствоведение. – Вып. 66. – С. 87-90.

13. Попова З.Д. Способы вербализации концептов как проблема когнитивной лингвистики / Зинаида Дмитриевна Попова // *Respectus Philologicus*. 2009. – Issue 16 (21). – P. 56–61.

14. Попова З.Д. Синтаксические концепты в структуре представления знаний / Зинаида Дмитриевна Попова // Вестник ВГУ. – Серия 1. Гуманитарные науки. – 2000. – №1. – С. 171-179.

15. Попова З.Д. Синтаксический концепт как предмет когнитивной лингвистики / Зинаида Дмитриевна Попова // Когнитивная лингвистика: современное состояние и перспективы развития: Материалы первой междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике. 26-30 мая 1998 г., г. Тамбов. – Тамбов: ТГУ им. Г.Д. Державина, 1998. – Ч.1. – С. 119-121.

16. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Зинаида Дмитриевна Попова, Иосиф Абрамович Стернин – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.

17. Попова З.Д., Стернин И.А. Полевая модель концепта / Зинаида Дмитриевна Попова, Иосиф Абрамович Стернин // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – С. 12-45.

18. Очирова И.Н. Синтаксический концепт «Небытие» в русском языке. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.01. «Русский язык». Ирина Николаевна Очирова; ФГБОУ ВПО «Астраханский государственный университет» – Волгоград, 2011. – 155 с.

19. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Анатолій Миколайович Приходько – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.

20. Селеменова О.А. О формировании синтаксического концепта «состояние природы» в национальной концептосфере / Ольга Алесандровна Селеменова // Вестник Челябинского государственного университета. № 32 (213). Филология. искусствоведение. Вып. 48, – 2010 с. 123-127.

21. Фурс Л. А. Особенности когнитивной категории в синтаксисе // Когнитивные категории в синтаксисе : коллектив. моногр. / Блох М.Я., Богданова С.Ю., Карлсон Ф., Ковалева Л.М., Кудашова В.Ю., Муняева Е.И., Семенова Т.И., Серебренникова Е.Ф., Степаненко В.А., Фурс Л.А., Хантакова В.М. — Иркутск : Иркут. гос. лингвист. ун-т, 2009. С. 21-50.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Корольова – кандидат філологічних наук, викладач кафедри німецької філології ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія.